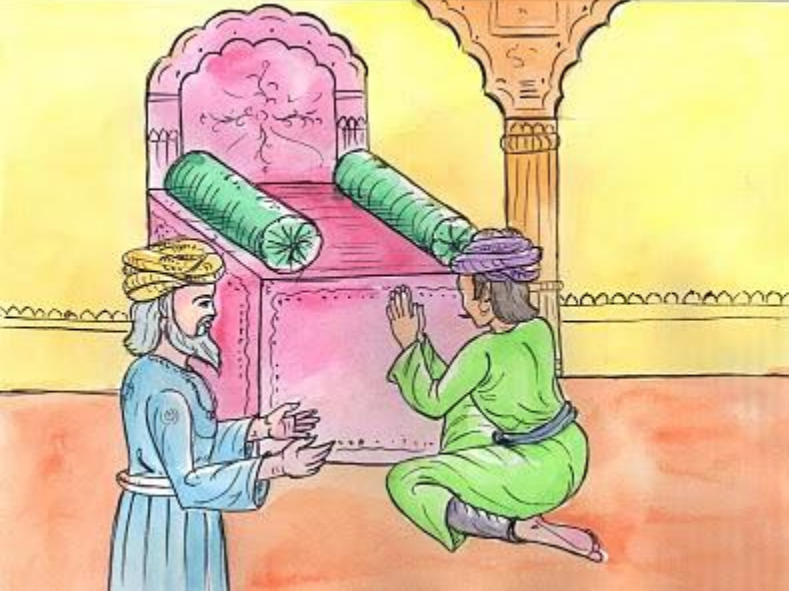

વલીમામદ આરબ

“જમાદાર સા’બ, ચલો રોટી ખાવા.”

“નહિ, હમ ખાયા.”

“ચલો ચલો, જે બટકું ભાવે તે મેરા ગળાથ (સોગંદ).”

“નહિ નહિ, હમ અબી ખાયા.”

ત્રણ ગામના ત્રિભેટે, આછે પાણીએ ઝૂલતી એક નાની વાવ હતી. એ વાવને માથે માના ખોળા જેવી ઘટા પાથરીને એક જૂનો વડલો ઊભો હતો. એક દીવસ ઉનાળાને બપોરે એ હરિયાળા દેવઝાડની છાંયડીમાં, વાવને ઓટે બે જણા બેઠા હતા : એક આરબ ને બીજો વાણિયો. ભાથાનો ડબરો ઉઘાડી ટીમર કરવા બેઠેલો ડાહ્યો વાણિયો એ આરબને ઢેબરાં ખાવા સોગંદ દઈ –

દઈને બોલાવે છે. તેનું એક કારણ છે. એક તો કાટીયાં વણેથી સદાય ડરીને ચાલનાર ગામડીયો વેપારી એને ખવરાવી - પિવરાવી કે સોપારીનો ઝીણો ભૂકો આપી દોસ્તી બાંધી લ્યે; અને બીજું, આજે આ શેઠ લાઠી ગામે પોતાના દીકરાની વહુને દાગીના ચડાવવા ગયેલા, ત્યાંથી વેવાઈની સાથે કાંઈક તકરાર થવાથી ઘરેણાંનો ડબો ભેળો લઈને પાછા વળેલા છે. તેથી માર્ગે આવા હથિયારબંધ સંગાથીનો ઓથ જરૂરનો હતો. એટલેજ વાણીયે સોગંદ આપી આપીને આખરે ચાઊસને બે ઢેબરા ખવરાવ્યે જ છૂટકો કર્યો.

રોઢો ઢળવા લાગ્યો એટલે આરબે એક ખંભે હમાચો નાખીને બીજે ખંભે લાંબી નાળવાળી બંદૂક લટકાવી. કમ્મરના જમૈયા સરખા કરીને કસકસીને ભેટ બાંધી. દંતિયે દાઢી ઓળીને આરબ નીચે ઊતર્યો. વાણીયાએ પણ ઘોડી ઉપર ખલતો નાખીને તંગ તાણ્યો.

આરબે સવાલ કર્યો : “કાં સેઠ,કયાં જાવું છે?”

“ખોપાળા સુધી.”

“મારે પણ એ જ મારગ છે. ચાલો.”

ચાઉસ અમરેલી નોકરીમાંથી કમી થઈને વડોદરે રોટીની ગોતણ કરવા જાતો હતો. બેય જણા ચાલતા થયા. તે વખતે આરબને ઓસાણ આવવાથી પૂછ્યું : “સેઠ, કાંઈ જોખમ તો પાસે નથી ને?”

”ના રે બાપૂ ! અમે તે જોખમ રાખીએ ! પંડેપડ જ છું.”

આરબે ફરી કહ્યું : “સેઠ, છુપાવશો નહિ. હોય તો મારા હાથમાં સોંપી દેજો, નીકર જાન ગુમાવશો.”

“તમારે ગળે હાથ, જમાદાર, કાંઈ નથી.”

શેઠના ખડિયામાં ડાબલો હતો. ને ડાબલામાં બેત્રણ હજાર રૂપિયાનું ઘરેણું હતું. બન્ને આગળ ચાલ્યા. આંકડીયા અને દેરડી વચ્ચેના લાંબા ગાળામાં આવે ત્યાં તો ગીગો શિયાળ નામનો એક નામીયો કોળી પોતાના બાર જુવાનોને લઈને ઓડા બાંધી ઊભેલો છે. આ જમદૂતોને દૂરથી આવતા જોતાં જ શેઠના રામ રમી ગયા; એનો સાદ ફાટી ગયો. એનાથી બોલી જવાયું: “મારી નાખ્યા, ચાઉસ ! હવે શું કરશું ?”

“કેમ ?” આપણી પાસે સું છે, તે લૂંટસે?”

“ચાઉસ મારી પાસે, પાંચ હજારના દગીના છે.”

“હ_ક બનિયા ! ખોટું બોલ્યો હતો કે ! લાવ હવે. ડબો કાઢીને જલદી મને આપી દે, નહિ તો આ કોળીઓ તારો જાન લેશે.” વાણિયાએ ડબરો કાઢીને આરબના હાથમાં દીધો. આ બન્નું તે સામે આવનાર કોળીઓએ નજરોનજર જોયું. અને છેટેથી બૂમ પાડી : “ઓ ચાઉસ, રહેવા દે રહેવા, નહિ તો તું નવાણિયો કુટાઈ ગયો જાણજે.”

“સેઠ !” ચાઉસે વાણિયાને કહ્યું : “હવે તું તારે ઘોડી હાંકી મૂક. જા, તારી જિંદગી બચાવ; મને એકને મરવા દે.”

વાણિયે ઘોડી હાંકી મૂકી. એને કોળીઓએ ન રોક્યો. એ તો આરબને જ ઘેરી વળ્યા અને હાકલ કરી : “એલા ચાઉસ, હાથે કરી મરવા માટે ડબરો લીધો કે ?”

ચાઉસ કહે : “હમ ઉસકા અનાજ ખાયા.”

“અરે, અનાજ હમણાં નીકળી જશે. ઝટ ડબરો છોડ !”

“નહિ, ઉસકા અનાજ ખાયા.”

“અરે ચાઉસ, ઘેર છોકરાં વાટ જોઈ રે’શે.”

“નહિ, ઉસકા અનાજ ખાયા.”

ચાઉસે બીજું એક વેણ પણ ન કહ્યું. એને તો બસ એક જ ધૂન હતી કે ‘ઉસકા અનાજ ખાયા.’ કોળીઓએ ચાઉસનો પીછો લીધો, પણ ચાઉસની નજીક જવાની કોઈની હિંમત ન ચાલી, કારણ કે ચાઉસ ના હાથમાં દારૂગોળો ભરેલી બંદૂક હતી. કોળીઓને ખબર હતી કે આરબની બંદૂક જો છૂટે, તો કદી ખાલી ન જાય.

હમાચામાં દાગીનાનો ડબરો છે, હાથમાં બંદૂક છે, અને આરબ ઝપાટાભેર રસ્તો કાપતો જાય છે. આઘે આઘે કોળીઓ ચાલ્યા આવે છે; જરા નજીક આવીને કામઠાં ખેંચીને તીરનો વરસાદ વરસાવે છે; આરબ એ ખૂંટેલા તીરને પોતાના શરીરમાંથી ખેંચી, ભાંગી, ફેંકી, દેતો જાય છે. કોળીઓને બંદૂકની કાળી નાળ બતાવી ડરાવતો જાય છે. એટલે ડરીને કોળીઓ દૂર રહી જાય છે. અને આરબ રસ્તો કાપતો જાય છે.

પણ આરબ શા માટે બંદૂકનો બાર કરતો નથી ? કારણ કે એ ભરેલી દારૂગોળી સિવાય, બીજી વખત ભડાકો કરવાનું એની પાસે કાંઈ સાધન નથી. માટે જ ફક્ત ડરવીને એ પોતાનો બચાવ કરી રહ્યો છે.

ત્યાં તો આંકડિયા ગામની લગોલગ આવી પહોંચ્યા. કોળીઓએ જાણ્યું કે આરબ જોતજોતામાં

ગામની અંદર પેસી જશે. ગીગા શિયાળનો જુવાન ભાણેજ બોલી ઊઠ્યો : “અરે શરમ છે ! બાર બાર જણાની વચ્ચેથી આરબ ડબરો લઈને જાશે ? ભૂંડા લાગશો ! બાઈડિયુંને મોઢાં શું બતાવશો ? ”

આ વેણ સાંભળતાં તો કોળીઓ આરબ પર ધસ્યા. આરબે ગોળી છોડી. ગીગાના ભાણેજની ખોપરી વીંધી, લોહીમાં નાહી- ધોઈને સનસનાટ કરતી ગોળી ચાલી ગઈ. એ તો આરબની ગોળી હતી ! પણ આરબ પરવારી બેઠો, અને કોળીઓ એના પર તૂટી પડ્યા. આરબના હાથમાં રહ્યો કેવળ એક જમૈયો. સાત કોળીઓને એણે એકલાએ જમૈયાથી સુવાડ્યા, ત્યાં તો ગામ નજીક આવી ગયું. ગીગો અને તેના જીવતા સાથીઓ પાછા ચાલ્યા.

લોહીમાં તરબોળ આરબ ધીરે ધીરે ડગલાં માંડે છે. એની આંખો પર લોહીના થર બાઝી ગયા છે. શરીરમાંથી લોહી ટપકી રહ્યું છે. એને રસ્તો દેખાતો નથી. ચાલતો ચાલતો એ સીતાપુરી નદીને કાંઠે ઊતર્યો અને એક વીરડા ઉપર લોહિયાળું મોઢું ધોવા બેઠો.

નદીને સામે કાંઠે આંકડિયા નામનું ગામ હતું. આઈ જાનબાઈની જગ્યાના ઓટા ઉપર ગામના ગરાસદાર ચારણ વીકોભાઈ બેઠેલા. એની નજર પડી કે કોઈ લોહીલુહાણ, જખ્મી આદમી પાણી પીવા બેઠો છે. વીકોભાઈ એની પાસે આવ્યો. ત્યાં તો એ અજાણ્યા માણસનો પગરવ સાંભળીને અંધ બની ગયેલો આરબ બે હાથે પોતાનો હમાચો દબાવી બૂમ પાડી ઊઠ્યો : “ચોર ! ચોર !”

વીકાભાઈએ આરબને ટાઢો પાડ્યો, એનું શરીર સાફ કર્યું. ઘેર લઈ ગયા. પડદે રાખ્યો. હોશિયાર વાળંદને બોલાવી જખ્મો પર ટેભા લેવરાવ્યા અને પોતે બરદાસ કરવા લાગ્યા. વળતે જ દીવસે ગીગો શિયાળ પોતાના ત્રીસ માણસોને લઈ આવી પહોંચ્યો. વીકાભાઈને કહેવરાવ્યું : “મારો ચોર સોંપી દિયો ; નહિ તો ગામની ચારેય પાસ કાંટાના ગળિયા મૂકી હું ગામ સળગાવી દઈશ.”

વીકાભાઈ કહે : “ગીગા , શરણે આવેલાને ન સોંપાય. હું ચારણ છું.”

ગીગો કહે : “મારા ગામને પાદરે મારા ભાણેજની ચેહ બળે છે. એ જુવાન ભાણેજના મારનારને હું એ જ ચિતામાં બાળું ત્યારે જ મને ઠારક થાય તેમ છે. માટે સોંપી ધો, નીકર તમારી આબરૂ નહિ રહે.”

વીકાભાઈના સાઠ રબારી હાથમાં લાકડી લઈને ઊભા થઈ ગયા અને ગીગાને હાકલ કરી : “તો ગીગલા ! થઈ જા માટી ! અમે જીવતા છીએ ત્યાં સુધી આશરે આવેલાને તું એમ લઈ જઈશ ?”

ગામ આખું ગરજી ઊઠ્યું. ગીગો લજવાઈને પાછો ચાલ્યો ગયો.

૨

દિવસ ગયા. આરબને આરામ થયો. પણ સૂતાં કે બેસતાં આરબ પોતાનો હમાચો છોડતો નથી. આરામ થયે એણે વીકાભાઈની રજા માગી.

વીકાભાઈએ પૂછ્યું : “ચાહિસ ! રસ્તામાં વાપરવાની કાંઈ ખરચી છે કે ?”

ઓછાબોલો ચાહિસ ફક્ત એટલું જ બોલ્યો : “નહિ.”

વીકાભાઈએ ખરચી બંધાવી. આરબે આજીજી કરી : “વીકાભાઈ, ખોપાળા સુધી મને મૂકવા આવો.”

વીકાભાઈ સમજ્યા કે આરબ ગીગા શિયાળથી ડરી જઈને આવી માગણી કરે છે. બન્ને જણા ખોપાળે પહોંચ્યા. આરબના મનમાં તો મૂઝવણ ઊપડી હતી. દાગીનાવાળા વાળિયાનું નામ એને યાદ નહોતું આવતું. અને પારકી થાપણ હવે એને સાપના ભારા સમાન થઈ પડી હતી. ઘણીને ઘરાણું પહોંચાડ્યા પહેલાં એને નીંદર આવે તેમ નહોતું.

ત્યાં તો ખોપાળાની બજારમાં એણે એ દાગીનાના માલીક વાણિયાને દીઠો. દોડીને એણે દાગીનાનો ડબરો વાણિયાના હાથમાં મૂકી કહ્યું. : “સેઠ, તમારા દાગીના જલદી ગણી લ્યો.”

વીકાભાઈની તાજબીનો પાર ન રહ્યો, એ પૂછે છે : “અરે ચાહિસ ! આટલી બધી મૂડી બગલમાં હતી તોયે કેમ કહેતા હતા કે મારી પાસે કાંઈ નથી ?”

આરબે ઉત્તર દીધો : “ એ તો પારકી થાપણ.”

વીકાભાઈ બોલ્યા : “રંગ છે તારી જનેતાને , ચાહિસ !”

એને સમજાયું કે આરબે પોતાની ખાતર નહીં, પણ આ પારકા માલની ખાતર ધીંગાણું ખેડ્યું હતું એણે શેઠને વાત કહી સંભળાવી. જેની સ્વપ્ને પણ આશા નહોતી એ દાગીના મળવાથી શેઠને અંતરે આનંદ માતો નહોતો. એણે આરબને બક્ષિસ આપવા માંડી – રૂપિયા પાંચ ! આરબે મથે ચઢાવીને પાછા વાણિયાના હાથમાં ધરી દીધા.

શેઠની પીઠ પર એક ખાસડાનો ઘ કરીને વીકાભાઈ બોલ્યા : “કમજાત ! વ્યાજના ખાનારા ! તારા પાંચ હજારના દાગીના ખાતર મરવા જનારને પાંચ રૂપરડી આપતાં તું શરમાતો નથી ?”

આરબ વડોદરે પહોંચી ગયો. એના અંતરમાં વીકાભાઈનું નામ રમતું રહ્યું. આરબનો બચ્ચો ઉપકાર ના ભૂલે.

3

વડોદરા મહારાજા ફતેસિંહરાવના દરબારમાં આરબ નોકરી કરે છે. એમ થતાં એક વખત મહારાજાના એક વણિક મિત્ર પોતાની સ્ત્રીને પરગામ તેડવા ગયા, તેની સાથે એ જ આરબને મોકલવામાં આવ્યો. શેઠ-શેઠાણી રથ જોડીને વડોદરા તરફ ચાલ્યાં આવે છે. બપોરને વખતે એક વાવ આવી ત્યાં શેઠાણીનો રથ છૂટ્યો છે. શેઠ વહેલા વડોદરે પહોંચવા માટે આગળ ચડી ગયા છે.

શેઠાણીએ આરબને કહ્યું : “ભાઈ, વાવમાં જઈને પાણી લઈ આવો ને !” ચોપાસ સૂનકારભરી સીમ જોઈને ચાઉસે જવાબ દીધો : “અમ્મા, રથ છોડીને તો હું નહિ જાઉં ! ”

“અરે, ચાઉસ, ગાંડા છો ? એટલી વારમાં આંહી કોણ આવી ચડે છે ?”

અચકાતે હૈયે, ઝાડને થડે બંદૂક ટેકવી આરબ પાણી ભરવા વાવમાં ઊતર્યો. બહાર અવીને જ્યાં જુએ ત્યાં ના મળે બંદૂક કે ન મળે શેઠાણી. હેબતાઈ ગયેલ ગાડખેડુએ આંગળી બતાવીને કહ્યું : “ઓ જાય ઊંટ ઉપર ચડેલા સંધીઓ – બંદૂક અને શેઠાણીને બેચને લઇને .” વાવના પથ્થર પર આરબ માથું પટકવા ને ચીસો પાડવા લાગ્યો, પણ બંદૂક વિના એનો છલાજ નથી રહ્યો. એવામાં ઓચિંતો ઘોડી ઉપર ચડીને એક રજપૂત નીકળ્યો. રજપૂતે આરબને આકંઠ કરતો જોઈ, વાત સાંભળી, ઘોડી ઉપરથી ઊતરીને રજપૂતે કહ્યું : “આ લે, ચાઉસ, તાકાત હોય તો ઉપાડ આ બંદૂક, ચડી જા મારી ઘોડી માથે; પછી વિધાતા જે કરે તે ખરું.”

વીજળીના ઝબકારાને વેગે આરબે ઘોડી પર છલંગ મારી, હાથમાં બંદૂક લીધી અને ઘોડી મારી મૂકી. જોતજોતામાં સંધીના ઊંટની પછળ આરબની ઘોડીના ડાબલા ગાજ્યા. ઊંટ પર એક સંધી મોખરે બેઠો છે; બીજો એક પછવાડેના કાઠામાં બેઠો છે; અને વચ્ચે બેસાડેલાં છે શેઠાણીને . આરબ મૂંઝાણો. એ શી રીતે ગોળી છોડે ! પાછલાને ગોળી મારતાં શેઠાણી પણ વીંધાઈ જાય તેવું હતું.

આરબ મૂંઝાય છે. પાછલા દુશ્મનના હાથમાં પણ આરબવાળી બંદૂક તૈયાર છે. એણે મોખરેના સવારને કહ્યું : “ઊંટને જરાક આડો કર અટલે આ વાંસે વચા આવનાર ઘોડેસવારને હું પૂરો કરું.”

જેમ ઊંટ આડો ફર્યો તેમ તો સનનન કરતી આરબની અણચૂક ગોળી છૂટી; ભેળો તો મોખરેનો હાંકનાર પડ્યો. બીજી ગોળી ઊંટ ઉપર- અને ઊંટ બેસી ગયો. ત્રીજી ગોળીએ પછવાડેનો સંઘી ઠાર થયો. શેઠાણીને અને શેઠાણીના પચાસ હજારના દાગીનાને બચાવીને આરબ પાછો વળ્યો. બહાદુર આરબ હવે તો મહારાજનો અંગરક્ષક બન્યો છે. બહુ બોલવાની એને આદત નથી . નીચું જોઈને જ એ હાલેચાલે છે. ફરી વાર એના શૌર્યનું પારખું થયું. એણે એક દીવસ મહારાજને શિકાર ખેલતાં સિંહના પંજામાંથી ઊગરી લીધા. ત્યારથી એ મહારાજના સૈન્યમાં મોટો હોદ્દાદાર બન્યો છે. પેશકશી ઉધરાવવા માટે મહારાજ પોતે સોરઠમાં વરસોવરસ મોટી ફોજ લઈને આવે છે. એ વખતે એ ફોજનો સેનાપતિ અ બુઢ્ઢો આરબ હતો. દરેકેદરેક રાજમાં જો મહારાજ સરકાર જાય તો વસ્તીને તેમ જ તે રાજને હાડમારીની હદ ન રહે; એટલે રાજાઓ પોતે જ સીધાદોર થઈને સામે પગલે ચાલી ખંડણી ભરી આવતા. આ વખતે ગાયકવાડના ડેરાતંબુ લીંબડી મુકામે તણાયા છે.

બુઢ્ઢા આરબના મગજમાં હરદમ એક માનવી તરવરી રહ્યો છે. : એનો જીવનદાતા વીકાભાઈ. પણ એ નામ આરબ ભૂલી ગયો છે; ગામનું નામ પણ યાદ નથી : ‘ઈકડી,’ ‘ઈકડી’ કરે છે. એના મનમાં હતું કે, જો ભેટો થાય તો એ જીવનદાતાનું થોડુંક કરજ ચુકાવું.

એક દિવસ રાજાઓની કચેરી ગાયકવાડના તંબૂમાં ભરાયેલી છે, જરિયાની ચાકળા પર આરબનું આસન છે; પણ આરબ ઉઠીને બહાર ગયેલ. તેવામાં વિકાભાઈ તંબૂમાં આવી પહોંચ્યા. અને વિકાભાઈએ તો પેલા આરબની ખાલી પડેલી ગાદી ઉપર ઝૂકાવ્યું.

જોતાં જ મહારાજા ફતેસિંહરાવની આંખ ફાટી રહી. ત્યાં તો આરબ અંદર આવ્યો. આઘેથી જોતાં જ વીકાભાઈને ઓળખ્યા.

“ઓ મારા જીવનદાતા ! મારા બાપ !” કરતો દોડીને આરબ વીકાભાઈના ચરણોમાં ઢળી પડ્યો. મહારાજાને વૃતાંતથી વાકેફ કર્યા.

મહારાજાએ જાહેર કર્યું : “આ વીકાભાઈ જે રાજાના હામી (જામીન) થાય તેની પેશકથી અમે ખમશું.”

ત્યારથી પ્રત્યેક રાજમાં વીકાભાઈને મોટાં આદરમાન મળવા લાગ્યાં.

નાણાંનો પણ તોટો ન રહ્યો.

આજ એની ત્રીજી પેઢી આંકડિયાના અરધા ભાગનો ભોગવટો કરે છે. આ લગભગ સંવત ૧૯૧૫ની વાત છે.